

Леся СОЛЮК

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Прийменниково-субстантивний комплекс у функції предикатива (на матеріалі української та німецької мов)

Поряд з основними репрезентантами предикативних відношень — дієсловами, які, згідно з вербоцентричною теорією¹, відіграють головну роль у процесі формування структури речення, встановлюючи зв'язок із непередикатними знаками на основі валентних властивостей, виявляють себе вторинні предикатні значення, представлені прийменниками та прийменниково-субстантивними комплексами (ПСК). Враховуючи, що кожна мова має відмінності прийменниково-субстантивної системи, доцільним є зіставний аналіз функцій прийменникових комплексів у структурі речення української та німецької мов. **Мета наукового дослідження** — розглянути прийменниковий комплекс у функції предикатива в структурі українського та німецького речень та визначити його семантико-синтаксичну специфіку.

Дослідженням цієї проблеми займалися Й. Андерш, Н. Арутюнова, І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, В. Кононенко, О. Мельничук, О. Падучева, М. Плющ, В. Русанівський, І. Слинко, Ю. Степанов, Ч. Філлмор та інші, які визначили місце прийменника в системі частин мови, особливості його сполучуваності з субстантивом і функціональне навантаження в структурі речення.

З огляду на наявні в сучасних лінгвістичних дослідженнях теоретичні та практичні обґрунтування сутності прийменника, найбільш узагальненою характеристикою є визначення його здатності виступати в кон'юнкції в першу чергу з іменником та детермінувати відмінкову форму, виражаючи при цьому

¹ Л. Теньєр, *Основи структурного синтаксиса*, Москва 1988, с. 14.

відношення між предметами дії, стану, ознаки предмета². Із семантико-синтаксичного погляду прийменник не може одноосібно й повноправно виконувати роль синтаксеми. Разом з предикативним субстантивом він займає позицію предикатного компонента, утворюючи при цьому мінімальну синтаксичну одиницю прийменниково-субстантивний комплекс (ПСК)³, який характеризується сукупністю та структурованістю семантичного значення. Таке значення випливає із синтезованої єдності обох компонентів, що взаємозумовлюють та доповнюють одне одного.

ПСК кваліфікуються як семантичні одиниці, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикатного плану. В лінгвістиці немає однозначного тлумачення щодо місця ПСК в системі синтаксичних одиниць. Одні мовознавці розглядають його як мінімальну синтаксичну одиницю, інші — як компонент синтаксичної конструкції, що бере участь у вираженні синтаксичних відношень. Термін „прийменниково-субстантивний комплекс” передає ідею спільності, нерозривності, поєднання прийменника з іменем як синтаксичним компонентом, отже входить у систему синтаксичних найменувань, являючи собою різновид синтаксеми.

Актуальним залишається тлумачення прийменників як компонентів ПСК. Прийменникам за цих умов надано статусу слів-морфем, зваживши на їхнє типове, власне-прийменникове граматичне вживання, на типові вияви їхньої функції; ці аналітичні синтаксичні морфемі можна назвати „обставинниковими транспозиторами”⁴. Предикатив розглядаємо як таку групу слів, які у поєднанні з дієсловами конструюють предикат висловлення. Відоме твердження, що „предикат містить носія валентності в реченні, який виражений або дієсловом, або предикативом”⁵. Схематично це можна зобразити у такий спосіб:

Предикат (Prädikat)

Прокляте „ще” терзає серце без потреби... (В. Сосюра).

Diese Situation war ohne Bedeutung für sie und nicht nur heute... (H. Böll).

Предикатив (Prädikativ)

↓
без потреби
ohne Bedeutung für

Дієслово (Verb)

↓
терзає
war

² Предикат у структурі речення, за ред. В. Кононенка, Київ–Івано-Франківськ – Варшава 2010, с. 278.

³ В. Кононенко, *Мова. Культура. Стил*, Київ–Івано-Франківськ 2002, с. 88.

⁴ І. Вихованець, *Прийменникова система української мови*, Київ 1980, с. 89.

⁵ G. Zifonun, *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin 1997, s. 2090.

Позиція прийменника як складника предикатива в наукових розвідках чітко не визначена. У зв'язку з тим, що при функціонуванні прийменників у семантично складних конструкціях одне з елементарних простих речень згортається, тобто перетворюється на адвербіалізований субстантивний компонент, прийменники можна вважати синтаксичними морфемами другого рангу порівняно зі сполучниками як синтаксичними морфемами першого рангу⁶. За умови поєднання з відпредикатними іменниками прийменники передають здебільшого темпоральні, причинові, умовні, цільові, допустові семантико-синтаксичні відношення, на основі яких виділяють типи вторинних адвербіальних синтаксем. Основними засобами їх вираження виступають прийменниково-відмінкові форми. Прийменникові, як наголошують науковці, властиве значення семантико-синтаксичного відношення адвербіального субстантива до інших компонентів речення⁷.

У конструкції із вторинними предикатними синтаксемами (наприклад, умови), поряд зі сформованою власною підсистемою форм, нерідко залучаються засоби, не спеціалізовані на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень, серед яких в українській мові виступають прийменниково-відмінкові морфолого-синтаксичні варіанти мовленнєвого різновиду. Типовим репрезентантом умовних відношень є сполука *при* + місцевий відмінок: — *Де ти її взяв? — скрикнув Василь. — При стеженні знайшов* (О. Довженко); *Звичайна інтерференція при збуренні когерентних хвиль* (Л. Костенко); — *Доїться [корівка], три стакани дає на день, але при добрій паши* (М. Вінграновський); *При спалаху блискавки помічає сліди босих ніг на ганку* (П. Воронько). У сучасних українських публіцистичних, наукових та ділових текстах на позначення умови перевагу надають вживанню прийменника *за*, пор.: *За відсутності щоденників і наявності дуже невеликої кількості листів В. Сосюра цінність такого автобіографічного матеріалу надзвичайно велика* („Історія української літератури”). У відповідних контекстуальних умовах роль морфолого-синтаксичного варіанта мовленнєвого різновиду пов'язана з формою *без* + родовий відмінок, наприклад: *Петру ж все мало ... Ще, Мазено! Все це і це... Прокляте „це” терзає серце без потреби, І серце, як вогонь, пече...*(В. Сосюра); *Без знання ж народної мови письменником, яким я хочу стати, не станеш* (В. Сосюра).

Репрезентантами таких варіантів у німецькій мові є або прийменник *bei*, або сполучники умови *wenn, falls (im Falle), sofern*. Наприклад: *Wenn er etwas weiß, kann er erzählen* (H.Böll) (За умови (якщо), що він щось знає, він може розповісти). У висловленні *Bei Entwendung von Betriebseigentum werden die entsprechenden Mitarbeiter fristlos entlassen* (За крадіжку власності компанії певні співпрацівники будуть звільнені) прийменник *bei* вживається із позначенням

⁶ І. Вихованець, *Op. cit.*, с. 24.

⁷ І. Вихованець, К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови*, Київ 2004, с. 330.

умови. Для порівняння наведемо приклад, де прийменник *bei* у складі ПСК репрезентує не умовні, а темпоральні відношення в реченні: *Beim Zweiten Feuer schienen die Menschen aber begriffen zu haben, daß Gott sie hier niemals gewollt hatte* (R. Schneider) (**Під час** другої пожежі люди, здавалося, зрозуміли, що Бог ніколи не хотів їх тут). У цьому контексті прийменник *bei* зливається з артиклем у давальному відмінку, утворюючи сполуку *beim* і вживається у значенні „під час”. У поєднанні з субстантивом прийменник *bei* може бути виразником також локативних відношень, наприклад: *Er saß lange beim offenen Grab* (R. Schneider) (Він довго сидів **біля** відкритого гробу). ПСК *beim offenen Grab* виступає в ролі компонента предикативного центру, акумулюючи потенційно основну предикацію: *beim offenen Grab* (потенційно основна предикація) + *Er saß* (основна предикація). Як бачимо, ПСК займає постпозицію й вказує на локацію суб'єкта. Отже, на відміну від українського прийменника *при*, який служить для репрезентації умовних (в тому числі й локативних, але не темпоративних) семантико-синтаксичних відношень, німецький прийменник *bei* залучений для відтворення як умовних, так і темпоративних й локативних відношень залежно від контексту.

Українська мова оперує активною прийменниковою базою, яка посилює смислове навантаження дієслівного показника: *Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича* (Л. Костенко); *Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно* (Л. Костенко). Прийменниково-субстантивні комплекси *у глибині, на дубі, на собі* виконують функцію предикатива та надають семантичної глибини реченню. У ПСК *на собі* передана спроможність, сила та витримка. Якщо б опустити цей комплекс, то було б втрачене конотативне нашарування тяжкості тримання, відповідальності (було б беззастережне тримав поруділе листя).

При аналізі ПСК української та німецької мов доцільно звернути увагу на його позицію в реченні. Наведемо приклади з української мови: *Дівча, на березі ріки, навіть не помітило як зайшло сонце* (В. Шкляр). Складовий компонент *на березі ріки* виражає атрибутивне відношення до суб'єкта і вказує на його локацію. Проте ця локація не має підсиленого вираження (не знаходиться в препозиції). *На березі ріки дівча навіть не помітило як зайшло сонце*. У цьому реченні ПСК знаходиться в препозиції та функціонує як субстанціальна синтаксема з семантикою локації. Підсилення значення ПСК відбувається через його вираження в препозиції. Для порівняння наведемо ще один приклад: *Як зайшло сонце дівча навіть не помітило на березі ріки*. З одного боку, речення може здатись семантично неповним, оскільки відсутня інформація про те, що дівча не помітило, але, з другого боку, з контексту речення дізнаємось, що дівча не помітило заходу сонця. Для порівняння ПСК в різних позиціях щодо предиката наведемо приклад й з німецької мови: *Das Mädchen ist am Ende der Straße* (C. Funke) (Дівчина є в кінці вулиці). Складовий компонент реченнєвої структури *am Ende* знаходиться у постпозиції і функціонує як субстанціальна

синтаксема із семантикою локації. *Das Mädchen, am Ende der Straße, ist hübsch* (Дівчина, (яка) в кінці вулиці, (є) гарна. ПСК *am Ende der Straße* в цьому висловленні вказує на атрибутивні відношення. У реченні *Am Ende der Straße ist das Mädchen* ПСК *am Ende der Straße* займає ініціальну позицію і акцентує увагу на локації суб'єкта. Отже, залежно від позиції ПСК в реченні виділяється важлива інформація, яка містить повідомлення, наказ чи попередження. Хоча прийменник членом речення не виступає, разом із тим він виступає у складі члена речення, з яким пов'язаний за змістом.

Аналіз позицій ПСК в реченні засвідчує, що позиція перед пояснюваним компонентом є для ПСК сильною, хоч і факультативною. Постпозиція ПСК, зумовлена стрижневим компонентом, нерідко облігаторна, з семантичної точки зору слабка, але інформаційно вагома, що свідчить про ідентифікацію досліджуваного семантичного компонента як детермінанта. Порівняємо: *Ворон зняв з-за спину карабін, взяв його навпереваги і повів очима поміж дерев* (В. Шкляр); *Seine Studenten waren die dümmsten von allen Menschen...* (D. Kehlmann) (Його студенти були найдурніші з усіх людей...). У першому реченні увага зосереджується на двох послідовних діях суб'єкта (*зняв з-за спину, взяв і повів очима*), а в другому — на атрибутивних характеристиках суб'єкта *Seine Studenten*. Порівнюючи приклади речень німецької та української мов, у яких представлені такі позиції, можемо сказати, що постпозиція ПСК з точки зору семантики слабка, але інформаційно важлива.

При порівнянні прийменникових систем обох мов спостерігаємо чітку диференціацію семантичних функцій прийменників в німецькій мові, які у своїй семантиці можуть містити інформацію про характер денотативної ситуації. Яскравим виявом специфіки, наприклад, системи просторових прийменників (які є складниками ПСК) є опозиція горизонтального і вертикального типу поверхневих локальних відношень. В українській мові опозиція такого типу відсутня, оскільки для неї характерна площинна концептуалізація простору, а для німецької — об'ємна. Підтвердимо це прикладами: *На превеликий жаль, грошей у касі не було* (І. Роздобудько); *Mit mahndend erhobenen Händen stand der Busfahrer der Fluggesellschaft in der Drehtür, während an der Kasse noch eine alte Dame bezahlte...* (Н. Böll) (З піднятими руками водій автобуса авіакомпанії стояв в дверях, що обертались, в той час коли у касі оплачувала старенька дама...). Під час наукової розвідки були виявлені різні способи подання деяких ситуацій чи об'єктів у зіставлюваних мовах, наприклад, поверх, сходовий майданчик у німецькій мові осмислюється як обсяг (*im Stock, im Treppenhaus* — дослівно у поверсі, у сходовому майданчику), а не як рівень, як в українській мові (*на поверсі*) або як площина (*на сходовому майданчику*). Семантичний компонент *an der Kasse* осмислюється як вертикальна площина в німецькій мові, але не як об'ємний простір, як в українській (*в касі, в кіоску*).

У сучасній українській мові ПСК є одним із найпоширеніших засобів вираження каузальної семантики і виступає у функції компонента двоядерної

предикативної системи, детермінанта та поширювача, причому можливе його позиціонування між двома ролями, що зумовлює семантичну поліфункціональність. Каузальна синтаксема представляє собою неелементарний предикат, що функціонує в умовах поліпредикативних конструкцій. Перебуваючи у функції компонента семантико-синтаксичної організації речення, цей комплекс указує на безпосередні причинові відношення, наприклад: *Vin завжди боявся жінок через їхню балакучість* (П. Загребельний). Для повноцінного розгляду й аналізу ПСК із каузальним значенням у функції складника предикатора враховується предикативна конденсація⁸, сутність якої полягає у включенні в речення низки семантико-композиційних конструкцій, які послугують засобом не лише ускладнення висловлення, але й побудови нового типу речень із двоядерним предикативним центром. Схарактеризуємо висловлення *До інших закладів не завжди пускали з огляду на зовнішній вигляд* (С. Жадан). Семантичний комплекс *з огляду на зовнішній вигляд* функціонує в реченні як виразник каузальної семантики, конденсуючи в собі потенційно основну предикацію: Хтось не пускає до інших закладів (основна предикація) + Вони мають невідповідний зовнішній вигляд (потенційно основна предикація). Складовий компонент реченнєвої структури займає правобічно-кінцеву позицію щодо вербального компонента двоядерного предикативного центру, виступає з формального боку як факультативний, але з семантичної точки зору ПСК *з огляду на зовнішній вигляд* надає пропозиції логічного оформлення та цілісного завершення. Для порівняння наведемо приклад з німецької мови: *Anfänglich vermied sie jede Berührung aus Angst* (R. Schneider) (Спочатку вона уникала будь-якого контакту через страх). ПСК *aus Angst* виражає причинове значення (пояснення поведінки суб'єкта протягом певного часу), зосереджуючи в собі потенційно основну предикацію: Спочатку вона уникала (основна предикація) + Вона боялася (потенційно основна предикація). Цей комплекс, поряд з основним вираженням причинових семантико-синтаксичних відношень, вносить у загальне значення причини два види семантичної спеціалізованої модифікації, тобто причина-перешкода та причина-обґрунтування.

Проаналізуємо ПСК у ролі темпоративу, що входить до предикативного центру і виражає часові відношення між компонентами семантико-синтаксичної структури речення, вказуючи на одночасність або різночасність подій, явищ і на їхні кількісно-часові вияви. Своєрідна семантико-синтаксична ситуація простежується в реченні *В останню мить дівчина додала швидкості* (В. Шкляр). ПСК *в останню мить* виражає темпоральну семантику, конденсуючи в собі потенційно основну предикацію: Настала остання мить (потенційно основна предикація) + Дівчина додала швидкості (основна предикація). У зв'язку з позиційним і семантичним навантаженням констатовано обов'язковість і зосередженість інформативно-ціннісного центру навколо темпоративу.

⁸ Г. Золотова, *Очерк функціонального синтаксиса*, Москва 1973, с. 254.

Порівняємо з німецьким реченням: *Diese Worte waren die ersten innerhalb der viereinhalb Wochen nach dem langen Schweigen* (Н. Böll) (Ці слова були першими за чотири з половиною тижні після довгого мовчання). Це висловлення містить два ПСК: *innerhalb der viereinhalb Wochen* і *nach dem langen Schweigen*, які акумулюють в собі потенційно основну предикацію: Була тривала мовчанка (потенційно основна предикація) + минуло чотири з половиною тижні (потенційно основна предикація) + ці слова були (основна предикація). Семантичний комплекс *innerhalb der viereinhalb Wochen* вказує на означену тривалість мовчанки, другий ПСК *nach dem langen Schweigen* — на передування дії, на яку вказує перший ПСК. Інтерпретуючи це висловлення, можна схематично відтворити перебіг подій: довге мовчання — чотири з половиною тижні і суб'єкт не вчинив жодних дій — потім перші сказані слова. Отже, обидва складники реченнєвої структури входять до предикативного центру, оскільки кожен з них навантажений важливими відомостями для комплексного інформативного смислу речення.

В українській мові, на відміну від німецької, поширені моделі речень, у яких деякі дієслівні предикати (наприклад, на позначення знищення істоти) функціонують із додатковими невалентними елементами, які зумовлені різнооб'єктністю, наприклад: *У тієї Емілії нареченого замордували отирі* (Г. Пагутяк). Крім того, деякі одиниці в українській й німецькій мовах потенційно тривалентні та прогнозують у правобічній позиції наявність не лише об'єктної, а й інструментальної синтаксеми. Порівняємо: *Свого часу тим ножем вона відрізала голову свого чоловіка* (О. Жовна); *Der Polizei-Oberwachtmeister Herbert S. hatte seine gleichaltrige Ehefrau mit seiner Dienstpistole getötet* (VALBU) (Старший офіцер Герберт С. вбив свою дружину-ровесницю з бойового пістолета). Особливістю цих предикатних одиниць є те, що вони утворюють валентну рамку, яку заповнює інструментальна синтаксема. Семантичний компонент *ножем* виконує функцію інструменталія, який вказує на використання суб'єктом цього інструмента для вчинення певної дії. На відміну від української мови, де інструменталь виражений орудним відмінком (в однині), в німецькій мові засобами його відтворення є іменник + прийменник *mit (von)*: *mit seiner Dienstpistole*. Така репрезентація інструменталія пояснюється відсутністю орудного відмінка в німецькій мові. Отже, інструментальні синтаксеми *ножем* і *mit seiner Dienstpistole* виконують функцію предикатива, але, з огляду на граматичні відмінності, ПСК зберігається тільки в німецькій мові.

Зіставлення ПСК у функції предикатива в українському та німецькому реченнях показує, що ПСК у німецькому реченні відрізняється не тільки кількістю компонентів, але й граматичними особливостями. Наприклад: *Линила номер свого телефону, побігла додому* (С. Жадан); *Das Mädchen kommt nach Hause...* (Н. Hesse) (Дівчинка йде додому). В контексті українського речення семантична одиниця *вдома* виконує функцію предикатива і, на відміну від німецького ПСК *nach Hause* (предикатив), є прислівником. Попри таку граматичну відмінність

у зіставлюваних мовах, знаходимо ще одну диференційну особливість, а саме те, що прийменники можуть бути засобами вираження родового відмінка. В українській мові він виражається за допомогою присвійних займенників разом з іменником (Pron + N), наприклад: *А чи не збереглося у вас часом карточки вауої тітоньки... Олександри?* (В. Шкляр). Засоби репрезентації присвійності в німецькій мові відрізняються від української, оскільки її особливістю є можливість альтернативи між власне родовим (Genetiv) та давальним відмінками. Наприклад: *Das ist ein Bild von Picasso, das schon lange Zeit an der Wand hängt* (E. M. Remarque). *Комплекс ein Bild von Picasso* (картина Пікассо) виступає репрезентантом означальних відношень (картина, яку написав Пікассо і яка була його власністю); *Das war Freund von mir* (E. M. Remarque) (Це був мій друг) (oder mein Freund — мій друг). При репрезентації семантики присвійності за допомогою давального відмінка з'являється прийменник *von*, який виражає означальні відношення в реченні. Наприклад: *Das Grundstück von Meggies Tante glich eher einem Wald als einem Garten* (C. Funke) (Земля тітки Меггі — Меггі має тітку, яка має землю); *Bücher zum Vorlesen wurden zum größten Teil auch von ihr selbst illustriert* (Th. Mann) (Книги для читання були проілюстровані здебільшого нею — інструменталь). З наведених прикладів німецьких речень бачимо, що прийменник *von* (керується давальним відмінком) є засобом вираження присвійності в німецькій мові. Проте в українській мові прийменник *від* має інше функціональне навантаження і кваліфікується як показник директивності, а не присвійності.

У процесі дослідження розглянуто ПСК у функції предикатива в структурі українського та німецького речень, який репрезентує каузальну, темпоральну, умовну, локативну семантику в складі предикативної системи. Зіставний аспект структур ПСК української та німецької мов показав, що прийменники, які є їх компонентами, мають різне значення і не завжди є виразниками одних і тих самих семантичних відношень. Серед граматичних засобів вираження ПСК є відмінності в обох мовах, наприклад, в українському реченні семантичний компонент представлений прислівником (додому), а в німецькій — ПСК (nach Hause); вираження інструменталія (в укр. мові — орудний відмінок, в німецькій — прийменник + *mit/von*). Крім того, дослідження показало важливість позиції ПСК в реченні: в препозиції він наділений функціонально навантаженим значенням, підкреслює важливість сказаного, а в постпозиції є семантично слабким, але інформативно вагомим.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І., *Прийменникова система української мови*, Київ 1980.
Вихованець І., Городенська К., *Теоретична морфологія української мови*, Київ 2004.
Кононенко В., *Мова. Культура. Стиль*, Київ–Івано-Франківськ 2002.

- Кононенко В., *Предикат у структурі речення*, Київ–Івано-Франківськ –Варшава 2010.
Мюллер В., *Великий німецько-український словник*, Київ 2007.
Золотова Г., *Очерк функціонального синтаксиса*, Москва 1973.
Теньер Л., *Основы структурного синтаксиса*, Москва 1988.
- Duden K., *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich 2002.
Engel U., *Deutsche Grammatik*, Heidelberg 1996.
Schierholz S., *Präpositionalattribute. Syntaktische und semantische Analysen*, Tübingen 2001 (Linguistische Arbeiten Bd. 447).
Zifonun G., *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin–New York 1997.

У статті здійснений аналіз прийменниково-субстантивного комплексу як репрезентанта предикативних відношень у структурі українського та німецького речень. Виконуючи функцію предикатива, такі конструкції семантично входять до складу цілісного інформативного потенціалу висловлення. У структурі простих семантично ускладнених речень прийменниково-відмінкові форми займають позицію детермінованих членів, які зберігають тип семантико-синтаксичних відношень із часовою, причиновою, умовною, цільовими функціями.

Ключові слова: прийменниково-субстантивний комплекс, предикатив, предикат, семантичний синтаксис.

PREPOSITIONAL-SUBSTANTIVE COMPONENT IN PREDICATIVE FUNCTION (BASED ON UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES)

This article focuses on the prepositional-substantive complex as a representant of the predicative relations in the Ukrainian and German sentence structures. Such structures function as predicative. Semantically they are an integral part of the expression informative potential. In the structure of simple semantically complicated sentences prepositional-case forms occupy the determinant members position that store semantic-syntactical relationship types with temporal, causal, conditional, and targeted functions.

Key words: prepositional-substantive complex, predicate, predicative, semantic syntax.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.
przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.